

*“Radvaj se, o, visota nedostizhima za choveshkite
pomisli, radvaj se, o, dylbochina neobozrma i
za angelskite ochi! Radvaj se, zashtoto chrez teb
se obnovjava sytvorenieto; radvaj se, zashtoto u teb
se zacheva
syzdateljat! Radvaj se, nevesto neporochna!”*

Vsichko se sluchi za edin-edinstven mig, sled bljasyka nastypi pylna tymnina. Izvikvajki ot bolka kato zhivo syshtestvo, starata turska kyshta, v kojato bjahme izb jagali, za da se skriem ot nemskata bombardirovka, se sruti vyrhu glavite ni, skyrcajki s dyski i gredi, v oblak ot raztroshen kirpich i tuhli. Vyzrastnite pak napraviha neshto chudnovato, pomislih si az, uspokoem ot toplinata na majchinoto tjalo, koeto me prikri vashe v тази stranna, nepoznata dotogava igra. Togava se pojaviha svetulki, malki plamy cheta, koito shtykaha iz tymninata kato mynichki duhove, shepnejki mi da gi hvana i da gi ukrotja. Njakoi se priblizhavaha tvyrde blizo, no az ne mozheh da se pomrydna. Vyrhu men lezheshe majka mi, a vyrhu neja – cjalata kyshta, v kojato vsichki bjaha myrtvi, dori i sharenoto kote, koeto prez cjaloto vreme dyrzhah v ryce. Navyn se chuha vikove i grohot. Usetih vyrhu liceto si kapchici voda, kojato – otnjakyde ot gore – beshe proniknala do men. Svetulkite izcheznaha. Stavashe vse po-studeno. Pomislih si, che тази igra trae prekaleno dylgo, za da e zabavna. Taka si igraehme njakoga v prostornite stai na nashata kyshta. Masata v trapezarijata, vyrhu kojato beshe metnata tezhka brokatna pokrivka s resni, prilichashe na zamyka na njakoj vylshebnik. No tuk nikoj ne uspjavashe da me nameri. Izglezhda tozi pyt strashno dobre se bjah skril. Chuha se vikove. Majka mi mylcheshe. Ne znam

kolko dylgo prodylzhi vsichko tova; mozhe po njakoe vreme i da sym zaspal. Njakoi posle razkazvaha, che tam sym prekaral cjal den, no az ne vjarvam na tova, zashtoto, kogato naj-nakraja me izroviha, greeshe slynce, po nebeto se goneha oblacheta, ot onezi – istinskite, puhkavite, i njakakvi drugi, mnogo po-byrzi, sivkavi, izstreljani ot protivovyzdushnite batarei. Stojah, primizhal ot tolkova jarkata svetlina, na pepelishteto, sred otlomkite ot dovcherashnija svjat, sred kupishta tuhli, keremidi, gredi i pokyshtnina, sred myrtvite, dokato njakakyv chovek smykvashe prystena ot nechija ryka, kojato styrcheshe ot razvalinite. Ne bjah se razplakal, dokato ne mi vzeha koteto i ne go hvyrliha sred obgorenite gredi. “Hercegovcite nikoga ne plachat!” – kazvashe bashta mi, kojto sega beshe njakyde dalech, na vojna.

Baba mi i majka mi izbjagali ot grada na 13 april 1941 godina kym sklonovete na Trebevich, kydeto zapochnali da vijat sirenite, i se spreli v тази stara kyshta, v chijato gradina bila razpolozhena protivovyzdushna batareja (verojatno *flakove – Flieger Abwehr Kanonen*, kalibyr dvajset milimetra), nadjavajki se na tjahnata zashtita ot nemskite samoleti. No nemicite bjaha uspeli da uceljat točno tezi orydija i sega stojaha tuk, pred men, na proletnoto slynce, s raztopeni cevi kato uvisnali hoboti na metalni mamuti. Na tehnite lafeti lezhaha ovyglenite tela na artileristite. Ot razvalinite me izrovil vujcho mi, no pri nova eksplozija na bomba bil ranen ot shrapnel v glavata; otkarali go zaedno s drugite raneni v njakakva bolnica. Baba mi beshe myrtva, a majka mi, kojato me beshe zakrila s tjalo, bila tezhko ranena v grybnaka. Pochinala njakolko dena po-kysno. Pod men se namirashe Saraevo, ot koeto se izdigaha stylbove dim i prah. Ot nego panicheski bjagaha hora kym Trebevich. Stojah, bez da znam kakvo da pravja. Priblizhiv se do pyrvoto orydie i se kachih na metalnata sedalka na meracha. Celeh se i streljah,

vikajki 'bum-bum' kym samoletite, koito, pikirajki, vse oshte vryhlitaha vyrhu grada. Tova bila, bez da podoziram, poslednata otbrana na grad Saraevo.

Po-kysno chuh, che pod razvalinite bili izgoreli miglite i vezhdite mi, kakto i kichur kosa, kojto padal na cheloto mi (ostatyk ot predvoenna kydrica), no na men nishto ne mi razkazvaha za tova; samo si shepneha edin na drug i me gledaha stranno; zamylichavaha, shtom zabelezheha, che se vslushvam v razgovora im. Njakoi gospozhi togava vadeha kyrpichki ot rykavite i byrsheha sylzite si. Znaeh, che sled tova shte polucha ili pari, ili bonboni. Na sedalkata na tova zenitno orydie mi se gubi izvestno vreme. Njakoj me svali na zemjata i me povede kym planinata. Spahme v njakakyv obor, kydeto me bockaha slamkite. Useshtah mirizmata na neshto syvsem nepoznato – gnilo seno i oborski tor, smesena s dima ot ognishteto. Za gradsko dete na chetirigodishna vyзраст, tova beshe zaplashitelna mirizma na neshto nepoznato.

Prez тази, poslednata vojna, chesto mi se sluchvashe da ostana da prenoshtuvam v njakoja plevnja ili koliba blizo do dobityka. Nozdrite mi togava otnovo otkrivaha njakogashnata sleda na moeto skitalchestvo. Ne znam točno kolko dena sym se skital, izguben iz planinata nad rodnija mi grad, koj izobshto me e vodet za ryka, hrael i zavival, a sled tova izchezval vyv vodovyrtetza na vseobshtata katastrofa, v kojto horata se gubeha, tyrseha i namiraha. Naj-nakraja, edin belogvardejski rusnak, chieto ime izobshto ne nauchih, a kojto po tova vreme kato lekar spasjavajval i otkarvajval raneni v bolnicata, me zavel u doma si, mislejki, che roditelite mi sa zaginali. Toj i zhena mu, chieto lice si spomnjam kato prez mygla, njamaha deca, i me prieha kato svoe dete i zatrupaha s kupishta igrachki. Oglezhdah se v lyskavata povyrhnost na samovara, kato v krivo ogledalo, i tova e edinstvenoto, za koeto si spomnjam sys sigurnost.

Dvamata sypruzi, koito bjaha izbjagali po vremeto na Oktomvrijskata revoljucija ot carska Rusija, prosto me obozhavaha. Kato v njakoja prikazka, Bog im beshe izpratil chetirigodishno bogatashko dete, koeto mozhelo da kazhe samo che e hercegovec i che se kazva Momchilo. No vsichko onova, prez koeto sym bil minal prez poslednite dni, sedmici ili, mozhe bi, meseci, napravilo svoeto: ruskijat lekar lesno poznal simptomite na skarlatinata v noshtite mi, izpylneni s bylnuvane i visoka temperatura, zatova me prenesli v Gradskata bolnica, kydeto njakoj sluchajno me poznal i syobshtil na ostatyka ot semejstvoto mi, che naj-nakraja, sym otkrit. Mirizmata na seno i govezhdi izprazhnenija, a po-kysno mirisa na chaj i naftalin pri moite osinoviteli-rusnaci, sega beshe zamenen ot ostrata vonja na lizol i drugi dezinfekcionni preparati, na koito smyrdjaha bolnicite prez vremeto na vojnata. Naj-nakraja, sestrata na baba mi i myzhyt j, kogato veche zapochvali da se predavat i da se proshtavat s nadezhdata, che njakoga shte me otkrijat, me vyrnaha u doma i v тази chest naviha starinnija gramofon s plocha, na chijto etiket pisheshe, pod kuche s naostreni ushi, che to slusha “glasa na svoja gospodar” (His Master’s Voice), i iz trapezarijata se raznesoha razkoshnite vylni na Shtrausovija hubav sin Dunav.